

Pócsi Emese – Viskolcz Noémi

„Hidd el, életem olyan volt, mint az ezeregy éjnek bármely regénye”

Pulszky Ferenc önéletrajzi levelei 1869-ből

A kiegyezés időszakában a Pulszky család elkezdte előkészíteni a hazaköltözést Firenzéből. Azonban a családfő, Ferenc életét váratlan tragédiák árnyékolták be: 1866 szeptemberében két héten belül tifuszban elhunyt felesége, Harriet lánya és Gábor fia. Mivel – tekintettel a személyes sorscsapásokra – az uralkodótól, Ferenc Józseftől az október 8-i magánkihallgatáson teljes amnesztiát nyert, és a birtokait is visszakapta, a végleges hazatérés mellett döntött. 1866 novemberében Firenzéből Pestre, illetve Szécsénybe szállíttatta a család holmijait, és a három kisgyermek, Polyxéna, Károly és Garibaldi a személyzettel együtt a szécsényi kastélyban rendezkedett be. A legidősebb fiú, Ágost, jogi egyetemi tanulmányait folytatta Pesten. A hazai közélet 18 évnyi száműzetés után sem felejtette el Pulszky Ferencet, így szinte azonnal bekapcsolódott a politikai, kulturális és tudományos életbe. 1867 tavaszán Szentes város képviselőjeként jutott az országgyűlésbe, ahol több bizottságnak is a tagja lett, és élénk interpellációs tevékenységet folytatott. Rendszeresen tanácskozott Deák Ferencel, akinek például a koronázás megtervezésében és formai kivitelezésében segített. Andrassy Gyula lemondásával 1866. december 8-i gyűlésén az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat az elnökévé választotta, ezzel megnyílt a szervezet megújítására. Mindezek mellett intenzíven részt vett a Magyar Tudományos Akadémia munkájában, a Nyelv- és Széptudományi Osztály tagjaként előadásokat tartott. Végül 1869. március 4-én kinevezték a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatójává, Kubinyi Ágoston nyugdíjazásával április 1-től foglalta el a pozíciót.¹

¹ Pulszky Ferencről gazdag szakirodalom van: *Pulszky Ferenc emlékére (1814–1897), Kiállítási katalógus Magyar Tudományos Akadémia, Művészeti Gyűjtemény*, szerk. Marosi Ernő, Laczkó Ibolya, Szabó Júlia, Tóthné Mészáros Livia, Bp., MTA, 1997; SZILÁGYI János György, *Pulszky Ferenc = „Emberek, és nem frakkok”, A magyar művészettörténet-írás nagy alakjai*, 1 = *Enigma*, 17(2010), 91–110. Pulszky igazgatói kinevezése VÍGH Károly, *Pulszky Ferenc levelei a Magyar Nemzeti Múzeumban = Folia Historica*, 11(1983), 89–91. Az emigrációban töltött éveiről említendő még KABDEBO, Thomas, *Diplomat in Exile. Francis Pulszky's Political Activities in England, 1849–1860*, New York, Boulder, 1979.

Pulszky Ferenc és Toldy Ferenc kapcsolata

Toldy Ferenc a magyar irodalomtörténetírás megteremtője, mégis egyike azon jeles tudósoknak, akikről bár gimnázium és utca van elnevezve Budapesten, nem igazán ismert, hogy ki is volt valójában. A Budán, 1805-ben született tudós eredeti neve Schedel Ferenc volt. Orvos végzettsége ellenére az irodalomtörténet és az irodalomkritika érdekelte. Hatása napjainkig kimutatható az irodalomtudományban, a műltszemléletben és a politikai gondolkodásban egyaránt. Toldy a magyar nyelvet nyolcévesen kezdte tanulni (szülei nem is tudtak magyarul), és „szerelemből tette magáévá” – ahogy ő mondta. Kapcsolatrendszere, vehemenciája, éleslátása, esztétikai érzéke tökéletesen alkalmassá tették a magyar nyelv és irodalom ügyének képviselőjére. Nem túlzás azt állítani, hogy éjt nappallá téve dolgozott, méghozzá azon, hogy az országot és annak irodalmát kedvező színben tüntesse fel a nyugati irodalmárok előtt, és hogy eloszlassa a nemzetközi előítéleteket, még Goethénél is kijárt ezért egy rövid látogatást. A tudományos irodalomtörténet-írás elindításán túl hozzá fűzhető magának a tudományágnak az alapvető kimunkálása és szempontrendszerének kialakítása. Számos írása között legfontosabb rendszerező munkája az 1864-ben a középiskolások számára írt *A magyar nemzeti irodalom története a legrégebb időktől a jelenkorig rövid előadásban*.²

Pulszky az irodalomtörténész Toldy nevét már diákkorában megismerte, legalábbis társaival az eperjesi gimnáziumban olvasták az egyik könyvét.³ Később, az 1830-as évek végén, Pulszky pesti tevékenysége során személyesen is találkoztak színházi előadásokon, tudományos üléseken, vacsorákon. Pulszky széles körű tájékozottságával elnyerte az irodalmárok rokonszenvét, és a többek között Toldy által szerkesztett *Athenaeumban* több írását is közölték. Ennek nyomán 1840-ben Toldy, Vörösmarty Mihály és Eötvös József ajánlására a Magyar Tudományos Akadémia – vagy ahogyan akkor nevezték, a Tudós Társaság – rendes tagjává választotta a fiatal Pulszkyt.⁴

Az emigrációban töltött éveket a kapcsolatuk is megsínylette. Pulszky 1859-ben Londonból egy, a szanszkrit nyelvről szóló értekezését küldte meg Toldynak, aki

² Új megvilágításba helyezi Toldy életművét Dávidházi Péter monográfiája: DÁVIDHÁZI Péter, *Egy nemzeti tudomány születése, Toldy Ferenc és a magyar irodalomtörténet*, Bp., Akadémiai, Universitas, 2004.

³ Pulszky visszaemlékezései *Életem és korom* címmel négy kötetben jelentek meg 1880–1882 között, mi az 1884-es, második kiadást használtuk. PULSZKY Ferenc, *Életem és korom*, Bp., Franklin, 1884, I, 19. A Toldy-mű, amelyet Pulszky olvashatott, valószínűleg a következő munka volt: *Handbuch der Ungarischen Poesie = Verbindung mit Julius Fenýery herausgegeben von Franz Toldy*, Pest, Wien, G. Kilian, 1827–1828.

⁴ MAROSI Ernő, *Előszó = Pulszky Ferenc emlékére* 1997, i. m. 9; PULSZKY 1884, i. m. I, 109 és 127–128. Pulszky Ferenc Athenaeumban közölt cikkei: *A műgyűjtemények hasznairól*, Athenaeum, 1838, II, 185–189; *Eszmék Magyarország történetének philosophiájához*, Athenaeum, 1838, II, 137–140, 281–286, 329–335, 393–400, 473–481; *Iran és Turan*, Athenaeum, 1839, II, 273–279; *Népmondák*, Athenaeum, 1840, II, 161–169; *Élet és művészet*, Athenaeum, 1841, I, 465–468, 481–484; 1841, II, 529–534, 881–[887]; *A becsületszó, Valóság és költemény*, Athenaeum, 1842, I, 119–124.

az *Uj Magyar Muzeumban* közreadta a cikket, igaz, Lubóci P. Ferenc álnév alatt.⁵ 1866 után azonban megújult a barátságuk, akadémiai tevékenységükben kölcsönösen segítették egymást. Pulszky 1868-ban különleges műgyűjteménye eladására kényszerült. Elsőként a magyar államnak ajánlotta fel a vételi lehetőséget, Toldy maga is közben járt az érdekében, de érdektelenség miatt a vásárlás nem jött létre.⁶ Toldy a Magyar Nemzeti Múzeum épületében működő Pulszky-szalonnak is a szívesen fogadott vendége volt.⁷

Toldy 1875. december 10-én hunyt el. A halála előtti estén Pulszky ott ült a betegágya mellett, legalábbis Toldy lánya, Jolán így emlékezett erre:

„még közvetlenül halála előtt is felmászott létráján [Toldy Ferenc], hogy lehozzon valami könyvet, amelyből adatokat akart kikeresni Révay Miklós életrajzához. Még akkor is dolgozott a lecsapódó fényű studirlámpája mellett. Azon az estén ott volt Pulszky Ferenc is [...] erősen korholta édesapámat, hogy mire való ez az erőltetett munka, mire azt felelte: »Révay életrajzára nagy szüksége van a magyar irodalomtörténetnél és különben is erős vagyok és még sok mindennel tartozom a magyar irodalomnak.« Hetvenegy éves volt akkor, és még azon az éjszakán meghalt.»⁸

Pulszky barátja elhunytát követően abban is közreműködött, hogy a hagyatéka, kéziratai és hatalmas könyvtára ne kallódjon el. 1876 márciusában elnökletével egy akadémiai bizottság alakult Toldy irodalmi örökségének a felmérésére. Szakvéleményük alapján a hagyatékot 3060 forintért megvásárolta a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, majd szétosztották közintézmények között: a törzs-könyvtárat a Budai Gimnázium kapta, a ritkaságokból pedig az Országos Széchényi Könyvtár és a Magyar Tudományos Akadémia is részesült.⁹

Toldy és Pulszky levelezésének néhány darabja a mai napig megőrződött: Toldy Pulszkyknak szóló 15 levele az Országos Széchényi Könyvtárban, Pulszky Toldynak írt 14 levele a Magyar Tudományos Akadémia kéziratgyűjteményében található. Pulszky a címben is említett négy önéletrajzi levelét 1869-ben küldte el

⁵ Az álnév Pulszky teljes nemesi nevének, „cselvalvi és lubóczi Pulszky”-nak a variációja. A megjelent cikk: *A magyar képzők és ragok a szanszkrit nyelvészeti rendszer világában = Uj Magyar Muzeum*, 9(1859), 245–274 és 329–356.

⁶ Toldy bizottsági tevékenységéről Pulszky gyűjteménye érdekében ld. *A Magyar Tudományos Akadémia Értesítője*, 2(1868), 8, 162–163.

⁷ MERÉNYI Hajnalka, *A Pulszky-szalon = Budapesti Negyed*, 12(2004), 340 (331–349).

⁸ Toldy Augusztá és Jolán visszaemlékezése ld. HOLLÓ Magda, *A magyar irodalomtörténet atyjáról – a leánya = Literatura*, 10(1935), 129–130.

⁹ THALLÓCZY Lajos, *Toldy Ferenc könyvtára, Figyelő = Irodalomtörténeti Közlöny*, 2(1877), 142–145; MÁZI Béla, *A Toldy Ferenc-hagyaték = Örökségünk, élő múltunk, Gyűjtemények a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában*, szerk. Fekete Gézáne, Bp., MTA Könyvtára, 2001, 145–153.

Toldy Ferencnek.¹⁰ Ezekről, jobban mondva közülük az első háromról, már Szilágyi János György is említést tett a Pulszky gyűjteményeiről írt tanulmányában, sőt, néhány sort is idézett belőlük, de teljes egészében még senki nem közölte őket.¹¹

Pulszky megfogalmazása szerint bár Toldy csak „egypár odavetett adatot” kért tőle, ő mégis négy levélben foglalta össze neki az életét.¹² Toldy a készülő könyvéhez gyűjtött anyagot. Az *Irodalomtörténeti olvasókönyv, vonatkozással a magyar irodalom történetére* című kötet Pesten jelent meg 1870-ben. Az iskolai használatra szánt mű második kötete az 1808–1849 között tevékenykedő magyar írókat mutatta be életrajzaikon és egy-egy rövid, kiragadott szemelvényen keresztül. A Toldy által itt közreadott Pulszky-életrajz csak töredéke a levelekben küldötteknek, a mellékelte műrészlet Pulszkynak az *Eszmék Magyarország történeteinek philosophiájához* című tanulmányból származik.¹³ Ez utóbbiról úgy vélekedett Pulszky, hogy a benne írtak már elavultak, de Toldyra bízta a közlést és a javítást.

Pulszky Ferenc önéletrajzi levelei

Pulszky Ferenc szenvedélyesen író ember volt. Ezt tudományos, politikai-publi-cisztikai és szépírói művein túl az Országos Széchényi Könyvtárban lévő hatalmas hagyatéka is bizonyítja: levelezése, naplói, fogalmazványai, különböző feljegyzései. Rendszeresen naplót vezetett az életéről, ennek gyakorlatát már fiatal korában elkezdte.¹⁴ Emellett kiváló memóriával rendelkezett. Az 1869-ben szerzett négy levélnek azonban feltehetőleg csak az emlékezete szolgált forrásul, ugyanis az első két, részletekben igen gazdag levél Bécsben keletkezett – ahol az országgyűlés közönségi bizottsága külügyi albizottsága elnökeként folytatott tárgyalásokat –,¹⁵ és kevéssé valószínűsíthető, hogy Pulszky a többkötetnyi naplóját magával vitte az utazásra. A négy levél öt napon belül íródott Pulszky gyors, szálkás

¹⁰ Toldy Ferenc 15 levele Pulszky Ferencnek: Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár, jelzetük: Fond VIII 1072; Pulszky Ferenc 14 levele Toldy Ferencnek: Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Kézirattár, jelzetük: M irod. levelezés 4r 111.

¹¹ SZILÁGYI János György, „Ismerem helyemet” (*A másik Pulszky-életrajz*) = *Pulszky Ferenc emlékére* 1997, i. m. 30, 32 (24–36).

¹² 1840-ből ismert Pulszky egy másik önéletrajzi levele, ez az akadémiai taggá választásához szükséges hivatalos önéletrajza volt. DARKÓ Jenő, *Pulszky Ferenc közöletlen életrajza 1840-ből = Magyar Múzeumok*, 3(1997), 4, 24–25.

¹³ TOLDY Ferenc, *Irodalomtörténeti olvasókönyv, vonatkozással a magyar irodalom történetére*, I–II, Bp., Emich, 1868–1870, II, 425–430.

¹⁴ Naplót már 17 évesen vezetett, ld. PULSZKY 1884, i. m. I, 37; kezdetben német nyelvű bejegyzéseket írt, ld. PULSZKY 1884, i. m. I, 43; fiatalkori naplójából idéz is PULSZKY 1884, i. m. I, 63. 1834-ben megismerkedett Kőlcsey Ferencsel, onnan kezdve magyarul írt, ld. PULSZKY 1884, i. m. I, 70. Naplókötetei, feljegyzései, fogalmazványai ma az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában, a Fond VIII-ban található.

¹⁵ *Pulszky Ferenc jelentései, Bécs, 1869. augusztus 4. és 8.* = *Budapesti Közlöny*, 3(1869), 175, 2469, 2544.

és nehezen olvasható, apró betűs kézírásával – Pulszky tréfálkozva meg is jegyezte Toldynak, „ha el tudtad olvasni leveletem, akkor csakugyan ember vagy”. A négy levél tartalma röviden így foglalható össze:

1. Bécs, 1869. augusztus 17. – születésétől, 1814-től 1863-ig történetek felsorolása;
2. Bécs, 1869. augusztus 18. – külföldi kapcsolatai bemutatása;
3. Pest, 1869. augusztus 21. – válaszok Toldy kérdéseire, a gyűjteménye története, családtagjai halálának elbeszélése;
4. Pest, 1869. augusztus 21. – kiegészítések, javítások az előzőekhez.

A levelek a Pulszky által írt és *Életem és korom* címmel kiadott önéletrajzi kötetek előzményeinek tekinthetők. Az 1869-ben 55 éves Pulszky e levelekben tekintett vissza tartalmas, izgalmas életére, és a legfontosabb események egyfajta sűrített kivonatát adta, amelyekről Toldynak és a korabeli publikumnak nem sok ismerete lehetett. 1866-ban ugyan megjelent róla egy rövid cikk a *Magyarország és a Nagyvilág* című hetilapban – amely a sok pontos adat miatt ugyancsak Pulszky közlésén alapulhatott –, de széles körben nem vált ismertté.¹⁶

Az első levél bevezető részében fiatal korának tanulmányait, a személyisége formálódásában fontos szereplőket nevezi meg: így a német Lange professzort, nénje magántanárát és a nála alig idősebb Henszlmann Imrét, akivel egy életre összekötötte a művészetek szeretete. Legnagyobb hatást az 1831-ben a gyűjteményeivel hozzájuk, Eperjesre költöző nagybátyja, Fejérváry Gábor tette rá. Közös olasz útjuk 1833-ban nemcsak felejthetetlen élményeket jelentett, de a fiatalember későbbi tudományos pályáját is meghatározta. Pulszky két, párhuzamosan futó pályán látta magát: egyrészt a politikusi úton, amelyen előbb jurátusként, majd megválasztott országgyűlési képviselőként haladt előre. A reformországgyűlések teljes politikai elitjét megismerte, és munkaképességével, innovatív gondolkodásával már fiatalon kivívta az elismerésüket. A másik a tudományos és írói karrier: útleírások és nyelvészeti értekezések jelezték ezt az utat, amelynek nyomán 26 évesen a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagjává választották.

Az első levélben két érzékeny politikai témát is érintett. A Pozsonyban – saját emlékei szerint általa – létrehozott, tragikus sorsú Lovassy-körrel úgy vélekedett, hogy olyan nemzeti mozgalom volt, amelynek története homályba vész, és még a történész Horváth Mihály sem írta meg erről a teljes igazságot. Hozzá kell tennünk, hogy biztosan nem keltett kellemes emlékeket Pulszkyban, hogy társainak milyen meghurcoltatásban volt részük, miközben őt jó érzékkel, pont az egyesülettel való leszámolás idején, újabb külföldi utazásra vitte a nagybátyja.¹⁷ Ugyancsak tisztázatlan volt a kortársak számára Pulszky 1848 végi hirtelen távozása Magyarországról, okait ugyanebben a levélben igyekezett megvilágítani Toldynak. Eszerint Kossuth az év végén Franciaországba és Angliába küldte őt tárgyalni, azonban útközben, Galícia és Poroszország határán elfogták, de sikerült megszöknie,

¹⁶ ISMERETLEN SZERZŐ, *Pulszky Ferencz = Magyarország és a Nagyvilág*, 2(1866), 13, 193–194.

¹⁷ Az egyesület történetéhez FEJŐS Imre, *Az országgyűlési ifjak társalkodási egyesülete = Századok*, 123(1989), 442–488.

és Angliából már nem tért vissza. Csorba László szerint bár volt szó Pulszky kiküldetéséről, de nem ilyen formában, sokkal inkább elképzelhető, hogy pánikban a saját szakállára cselekedett.¹⁸

A száműzetés éveiben Pulszky újságíróként, valamint művészeti szakértőként tartotta fenn a családját, emellett felesége Bécsben élő szülei is támogatták őket. Toldynak felsorolta azokat a napi- és hetilapokat, újságokat szerte Európában és az Egyesült Államokban, amelyekben cikkeket közölt. Ezek a legjelentősebb liberális médiumok voltak a 19. század derekán.¹⁹ Angliában tulajdonképpen egy hírügynökséget hozott létre, ahogy írta, „hírlapok útján hatottam a közvéleményre, 14 angol lapba dolgoztam, bureau-t alakítottam, hol felügyeletem alatt készültek a cikkek Magyarországról”.²⁰

A második levélben Pulszky az angol és olasz emigráció éveinek kapcsolati hálóját tekintette át.²¹ Egy rendkívül impozáns névsort tárt fel Toldy előtt, és megidézte mindazokat a fontos személyiségeket, magasrangú politikusokat, művészeket, tudósokat, újságírókat, akikkel érintkezésbe került. Külön kitért a Kossuth kíséretében tett 1851–1852-es és 1853-as amerikai útjára, amelyen számos jóakarót nyertek meg a magyar ügynek. A levél végén megemlített egy érdekes londoni eseményt, amely a későbbiekben „vörös ebéd” néven híresült el:

„Egy ebédet sohasem felejték el ottan. 1854. feb(ruár) 24dikén Washington születésnapján Buchanan volt jelen, Kossuth, Ledru Rollin, Mazzini, Herzen az orosz, Gróf Worcel a lengyel, Garibaldi, Sickles az amerikai tábornok, Orsini én és Ihász ezredes.”²²

A történetet nem fejezte be Pulszky, azonban bővebben kifejtette az *Életem és korom* utolsó kötetében. A búcsúebédet Londonban adta George Nicholas Sanders, az Egyesült Államok londoni konzulja – aki Kossuth korábbi útját készítette elő az Egyesült Államokban és a magyarok (és forradalmárok) iránti rokonszenve tagadhatatlan volt –²³ abból az alkalomból, hogy az Egyesült Államok londoni követe,

¹⁸ Pulszky „szökéséről”: *A Kossuth-emigráció Törökországban*, szerk., bev. Hajnal István, I–II, Bp., Magyar Történelmi Társulat, 1927, I, 384–385. Pulszky 1849 előtti politikai szerepéről: CSORBA László, *Pulszky Ferenc életútja = Pulszky Ferenc emlékére* 1997, i. m. 11–18.

¹⁹ Újságírói élményeiről később a visszaemlékezéseiben is írt, PULSZKY 1884, i. m. III, 448–449, valamint egy külön cikkben is beszámolt: PULSZKY Ferenc, *Journalista élményeim = Magyar Salon*, 8(1888), 387–394.

²⁰ Ugyanerről PULSZKY 1884, i. m. III, 446–447.

²¹ Pulszky emigrációjáról összefoglalóan: KABDEBŐ Tamás, *Pulszky az emigrációban = Pulszky Ferenc emlékére* 1997, i. m. 19–23; a magyarok angliai emigrációjáról általában: *A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában 1851–1852*, összeáll., bev. Jánossy Dénes, I–II, Bp., Magyar Történelmi Társulat, 1940; NYULÁSZINÉ STRAUB Éva, *A Kossuth-emigráció olaszországi kapcsolatai*, Bp., Magyar Országos Levéltár, 1999.

²² A levélben február 24-ét írja Pulszky, de George Washington születésnapja február 22. volt.

²³ H. HARASZTI Éva, *Anglia, a száműzöttek menedéke = Uő, Kossuth angliai évei*, Bp., Akadémiai, 2002, 24–43.

James Buchanan, elnöki aspirációi okán visszautazott Amerikába. Sanders szándéka, hogy az amerikai demokrácia egyik vezéralakját megismertesse az európai vezető demokratákkal, érdekes kísérlet volt. Pulszky így írta le a találkozóról utólag az emlékeit:

„Azon időben nem igen gyanítottuk, mily nagy szerepet fog még játszani egyike-másika a vendégek közül. Tudtuk, hogy Buchanan meg fog választatni elnöknek, azt nem gyanítottuk, hogy a hatalmas Ledru nem tűnik fel többé a tettek színpadán, hogy Herzen el fogja veszteni befolyását a forradalmi Oroszországra, hogy Orsini neve egy rettenetes merényletbe lesz kötve, hogy Garibaldi országokat hódít meg s diktátora lesz Dél-Olaszországnak. Azon időben minden esetre Kossuth és Mazzini voltak a legjelentékenyebbek ezen társaságban, mellyel Buchanan nem igen ugyanazonosította magát.”²⁴

Pulszky helyesen értékelte a helyzetet, Buchanan, bár igyekezett jó képet vágni az ebédhez, valóban nem érezte jól magát ebben a kényes politikai helyzetben. Jelentésében leírta, hogy a forradalmárok mind igen elégedettek voltak, hogy nem félt velük találkozni, de a saját házába nem hívta volna meg őket.²⁵ Nemcsak Pulszky iratai és az amerikaiak levelei és beszámolóí maradtak meg erről az eseményről, hanem Alexandr Herzen emlékiratai is. Szerinte az ebédrel – „amely nagy vihart kavart az Atlanti-óceán innenső és túlsó oldalán”²⁶ –, egyértelműen Ledru-Rollin és Kossuth összeismertetése volt az amerikaiak célja.

Különösen fontos Pulszkynek a gyűjteményeiről szóló harmadik levele, ugyanis számos kérdésben segít tisztábban látni. Pulszky egyértelműen Fejérváry Gáborhoz és 1833-as itáliai útjukhoz kötötte gyűjtői érdeklődése kezdetét, ekkor kezdett el ő is vásárolni. 1834-ben Fejérváry Gábor két bécsi szakértő ismerős, Anton Steinbüchel és Josef Daniel Böhm bevonásával körülbelül 50 gemmával gyarapította a meglévő kollekcióját Viczay Mihály gróf egykori gyűjteményéből.²⁷ A ké-

²⁴ PULSZKY 1884, i. m. IV, 133. Ugyanebben a kötetben még egyszer írt erről az ebédéről (egy Kemény Zsigmondnak szóló levélben), de rosszul emlékezve az időpontra, 1855-re tette, ld. PULSZKY 1884, i. m. IV, 367.

²⁵ SQUIRES, Melinda, *The Controversial Career of George Nicholas Sanders*, Master Theses, Western Kentucky University, 2000, 82–83.

²⁶ A „vörös ebéd” elnevezést is Herzen használta, HERZEN, Alexandr, *Emlékek és elmélkedések*, vál. Zöldhelyi Zsuzsa, ford. Kovács Péter, jegyzetek Kun Miklós, Bp., Európa Könyvkiadó, 1988, 495–499. Herzen és Pulszky kapcsolatához: BELIA György, Cs. GÁRDONYI Klára, *Gercen és a magyar emigráció (tizenkét kiadatlan Gercen-levél) = Irodalomtörténeti Közlemények*, 58(1954), 43–53.

²⁷ Erre utal az emlékezéseiben is, PULSZKY 1884, i. m. I, 78. Pulszky gemmáiról GESZTELYI Tamás, *Pulszky Ferenc tanulmányai az antik gemmák köréből = Magyar Múzeumok*, 3(1997), 4, 11–14; MRÁVIK László, *Jankovich Miklós és a magyarországi műgyűjtés a 19. század első felében = Jankovich Miklós (1773–1846) gyűjteményei*, Kiállítás a Magyar Nemzeti Galériában 2002. november 28. – 2003. február 16., szerk. Mikó Árpád, Bp., Magyar Nemzeti Galéria, 2002, 365–366; Viczay gyűjteményéről: TŰSKÉS, Gábor, *Der letzte Freimaurer in Ungarn aus der Zeit Kaiser Josef's:*

sőbbi közös utazásokon (1836-ban – Németország, Nagy-Britannia, Hollandia, Belgium, Franciaország, 1844-ben – Olaszország) sem hagyott alább Fejérváry és Pulszky gyűjtői szenvedélye, sőt, ekkorra már számos európai műkereskedő ismerte őket és szállított nekik. Amikor Fejérváry Gábor 1851-ben Pesten elhunyt, minden javát az unokaöccsére hagyta, azonban az örökség Londonba szállítása nem volt egyszerű:

„ha csak egyszerűen nevére hagyja, bizonyos, hogy a száműzött vagyona konfiskáltatik. Egy londoni bankár volt a közvetítő; megvette egy okirattal – színleg – a Fehérváry-gyűjteményt (8000 font sterlingen, oly föltétel mellett, hogy csak a tulajdonos halála után vitetheti el), s ugyanaz nap egy másik okirattal eladta Pulszkyknak 8000 fonton. A nagyszerű mű- s régiséggyűjtemény így került először külföldre, de magyar tulajdonosa kezére”.²⁸

Pulszky, akinek végül sikerült Londonba menekítenie a műkincseket, többször kényszerült eladásra, egyrészt az emigráció nehéz éveiben, másrészt röviddel hazatérése után. 1856-ban Joseph Mayer angol kereskedő szerezte meg elefántcsont-sorozata jelentősebb darabjait, 1868-ban pedig szinte a teljes gyűjteménye Londonba került 7700 fontért, majd onnan Párizsba árverezésre, ahol egyébként Pulszky a legfontosabb tárgyait visszavásárolta.²⁹

A Fejérváry–Pulszky-könyvtár³⁰ sorsa magyar közgyűjteményi szempontból szerencsésebb fordulatot vett: 1868-ban Pulszky a Magyar Tudományos Akadémiának ajándékozott több mint 1000 kötetet. Bár a levélben csak a régészeti könyvei jelentőségét emelte ki, az adományban bőven voltak nyelvészeti és politikai tárgyú kötetek is,³¹ valamint a cím szerint is említett Lord Kingsborough-féle *Antiquities of Mexico*-sorozat. A ma is a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában található hétkötetes ritkaság története rendkívül izgalmas.³² Fejérváry

zur Geschichte und Rekonstruktion der Kunst- und Büchersammlung Viczay = Aufgeklärte Sozietäten, Literatur und Wissenschaft in Mitteleuropa, hgg. von Dieter Breuer, Gábor Tüskés, Réka Lengyel, Berlin, Boston, De Gruyter, 2019, 497–542.

²⁸ 'á r' [Szász Károly], *Pulszky Ferencz = Vasárnapi Ujság*, 21(1874), 33, 514–515. A cikk szerzője rendkívül jó és pontos ismeretekkel rendelkezett Pulszkyról és gyűjteményéről.

²⁹ Pulszky műgyűjteményéről: SZILÁGYI 1997, i. m. 29–30; SZENTESI Edit, SZILÁGYI János György, *A Fejérváry–Pulszky-gyűjtemény vizuális forrásai = Antiquitas Hungarica, Tanulmányok a Fejérváry–Pulszky-gyűjtemény és a Liber Antiquitas történetéről*, szerk. Szentesi Edit, Szilágyi János György, Bp., Collegium Budapest, 2005, 11–46.

³⁰ Fejérváry Gábor könyvtáráról: SOMORJAI Szabolcs, *Egy szakkönyvtár születése a 19. században, Fejérváry Gábor könyvtára = Kút*, 9(2010), 2, 261–277.

³¹ A könyveket később, 1875-ben átszállították a Magyar Nemzeti Múzeumba, majd egy részüket 1914-ben visszavitték az Akadémiára, ezért az egykori állomány a két intézmény között oszlik meg, illetve sok el is kallódott.

³² *Antiquities of Mexico: Comprising Fac-similes of Ancient Mexican Paintings and Hieroglyphics, preserved in the Royal Libraries of Paris, Berlin and Dresden; in the Imperial Library of*

Gábor gyűjteményében 1828-ban már biztosan megvolt az a Viczay Mihálytól 400 forintért vásárolt, 23 fehér lakkal bevont bőrlapból álló, mindkét oldalon kézzel festett kódex, amelyet egy elegáns, mexikói figurákkal díszített mahagóni dobozkában tároltak. A 400 cm hosszú, harmonikaszerűen összehajtogatott, 260 napos rituális naptár egyike volt a kevés, 16. század előtről fennmaradt prekolumbián kéziratoknak. Az ír lord, Edward King, Viscount Kingsborough (1795–1837), a közép-amerikai kultúrák szenvedélyes szerelmese 1830-ban indított meg egy nagy vállalkozást azzal a céllal, hogy a különböző gyűjteményekben lévő maja és azték kéziratokat faksimile kiadásban közzé tegye. A kódexek reprodukálásával Agostino Aglio olasz festőt bízta meg, aki hat éven keresztül járta Európát és másolta a kéziratokat. Az óriási összegeket felemészítő kísérlet csődbe vitte a lordot, végül is összesen hét kötet jelent meg életében, és még kettő a halála után. Amikor tudomást szerzett Fejérváry Gábor kódexéről, közlés céljából kölcsönkérte tőle, és a harmadik kötetben ki is adta. A képek kézzel színezettek a kiadványban. A lord hálája jeléül egy köszönőlevél kíséretében megküldte Fejérvárynak a hét faksimile kötetet.³³ Az eredeti kódexet Pulszky örökölte, aki 1855-ben eladta Joseph Mayer gyűjtőnek, ettől kezdve Mayer-kódexnek vagy Fejérváry–Mayer-kódexnek nevezik a szakirodalomban. Mayer 1867-ben odaajándékozta a liverpooli múzeumnak, amely ma is őrzi azt.³⁴

Végül a levelek családi vonatkozásai is érdekesek. Pulszky a Therese Walterrel (vagy magyarosan Walter Teréziával) kötött házasságát rendkívülinek tartotta, felesége nemes jelleme és emelkedett szelleme lenyűgözte.³⁵ Terézia ugyancsak az írásban lelte örömét, számos közös könyvük született az emigráció évei alatt, ezeket is felsorolta a férj a harmadik levélben. Pulszky élete letragikusabb felvonása volt Terézia és legidősebb lánya, Harriet 1866 szeptemberében Pesten bekövetkezett halála – Pulszky ekkor még Firenzében tartózkodott –, majd két héttel később a fia, Gábor elhunyt. A sorscsapásokban megtört Pulszkyt az uralkodó Ferenc József hamarosan teljes körű amnesztiában részesítette.³⁶

Toldy Ferenc, barátja kérésének („látod, hogy ismerem helyemet s meg nem haragszom, ha Te is a teljes igazságot kimondod felőlem”) eleget téve, a megküldött négy életrajzi levelet kiválóan és lexikonszócikk-szerűen összegezte, Pulszky

Vienna ... The whole illustrated by many valuable unedited Manuscripts by Lord Kingsborough. The Drawings, on Stone, by A. Aglio. In seven Volumes. Vol. III. London, Robert Havell, 1831. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, jelzete: Régész F 172.

³³ Lord Kingsborough Fejérváry Gábornak, 1833. április 16. Jelzet: Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár Kézirattára, Ms. 4751/3. Ld. még HENSELMANN Imre, *Fejérváry Gábor eperjesi museumának ismertetése = Magyarföld és népei eredeti képekben. Föld és népismereti, statisztikai és történeti folyóirat*, Pest, 1846, III, 12 (7–12).

³⁴ GYARMATI János, *A gyűjtemény két amerikai tárgya = Antiquitas Hungarica* 2005, i. m. 243–248.

³⁵ Walter Terézhez: GYULAI Éva, *Egy református politikusfeleség a bécsi „zweite Gesellschaftból”, Pulszky Terézia (Terese Walter, 1719–1866) = A nők jelenléte és szerepe a magyar protestáns szellemiségben*, szerk. Dienes Dénes, Kegyes Erika, Veres Ildikó, Sárospatak, Hernád, 2019, 211–265.

³⁶ DEBRECZENI-DROPPÁN Béla, *Sírok és temetések, A Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatóinak végtisztessége = Folia Historica*, 29(2014), 98–99 (75–107).

Ferenc tömör, de részletes biográfiáját nyújtotta ezzel az olvasóknak. A politikai karrierje mellett tanulmányai és könyvei megnevezésével bemutatta tudósi-újságírói életútját is. Érthető módon a családi történetek alig, a műgyűjtemény sorsa pedig egyáltalán nem került említésre.

A források

A szöveggözlésről: Pulszky Ferenc a leveleket saját kezűleg írta sima vagy fejléces papírokra („Haza” Magyar élet biztosító bank Pesten). A szöveget a mai helyesírásához és központozásához közelítve adjuk közre, anélkül, hogy az értelmük megváltozna, de a jellemző szófordulatokat megtartottuk. A személy- és földrajzi neveket Pulszky írásmódja szerint meghagytuk. A rövidítéseket feloldottuk és kerek zárójellel jelöltük (...), a mondaton belüli naggyal írt közneveket kisbetűs alakra javítottuk. A néhány olvasati nehézséget, illetve kiegészítéseket szögletes zárójelbe tettük [...], az idegen szavak magyarázata lábjegyzetbe került. A levelekben előforduló neveket azonosítottuk, és a források után ábécérendben közöltük.

1. Pulszky Ferenc Toldy Ferencnek, Bécs, 1869. augusztus 18.

Most az egyszer megjártad, kedves Barátom. Lustaságomra számítva egypár odavetett biographiai adatot kértél, és íme, éppen ma van érkezésem és jókedvem, megírom tehát, ki vagyok és mit csináltam eddig.

Születtem 1814. Apám öreg úr volt már, az eperjesi Collegium és ötvárosi esperesség inspectora,³⁷ buzgó lutheránus, jó gazda, politikával nem szeretett foglalkozni. Nevelésem szigorú volt, de német, nagyanyámnál azonban, hol a vacatiókat szoktam tölteni, Komlóskeresztesen (Fejérváry Károly volt a nagyapám, ki még a múlt században meghalt, és kinek gyűjteménye Jankovics révén a Múzeumba került) magyarul kellett beszélnem, mert Sáros v[ár]megye tapolyi járásában, és csak ebben, fenntartotta magát a magyar nyelv a házi körökben, különösen a lutheránus házaknál. Egy vén német professor, Lange, ki az 1819ki Burschenschaft³⁸ üldözés elől Magyarországra menekült, adott órákat nénémnek, melyeknél mindig jelen voltam, ennek köszönhetem, hogy a tudományos életet megkedveltem. 1826-ban Miskolcra küldtek iskolába, a syntaxisba, ott volt Dunay tanárnál a grammatikában Görgey Arthúr, ki már akkor katonaságról álmódzott, és bennünket, kik nálánál idősebbek voltunk, esténként rendszeren exercirozott, ő volt kapitányunk. 1827-ben visszajöttem az Eperjesi Collegiumba és ott maradtam, míg oskoláimat be nem végeztem. Társaim közül leginkább megbarátkoztam

³⁷ Az ötvárosi egyházmegye Kassa, Lőcse, Bártfa, Eperjes és Kisszében evangélikus egyházközségeit foglalta magába, ennek volt felügyelője Pulszky Károly.

³⁸ Diákegyesület.

Henczlmannel, ki idősb volt nálam, sokat voltam Kazinczy Gáborral is, ki melázva s keveset társalkodva a többiekkel, szintén két évig ott tanult.

1831-ben Fejérváry Gábor bátyám jött hozzánk s legnagyobb befolyással lett kifejlődésemre. 1832-ben kiszidott, hogy nem tudok görögül, megígérte, elvisz Olaszországba, mihelyest Homért szótár nélkül el tudom olvasni. Neki feküdtem a görögnek, és 1833-ban kiálltam a próbát. Gregusaink atyja különösen kedvelt a philosophiában, és nála kezdtem a görög leckéimet, hanem ő hamar felhagyott evvel, azt találta, hogy nélküle is megtanulom. 1833-ban tehát elmentem Olaszországba, hol a szobrászat régi mesterművei oly benyomást tettek reám, hogy még most sem felejtetem el ezen hatást, melynek folytán az archaeologiai tanulmányoknak adtam magamat. Nápolyban az öreg Jorio kanonoknál sok időt töltöttem, archaeologiai kirándulásokat tettünk, ő tanított bele a tudományba. Rómában Bunsen kedvele meg és nemsokára azután kineveztettem a Római Archaeologiai Intézet levelezőjévé, éppen akkor lettem húsz éves. 1834-ben Pozsonyba küldtek az országgyűlésre Vay Miklóshoz, mint patvaristát,³⁹ vagyis inkább jurátust. Megismerkedtem Kölcheyvel, ki oly szíves volt sokszor, kétszer háromszor holnaponkint, egész délutánokat a fiatal embernek szentelni, és mint egy régi bölcs, philosophiájának és politikájának eredményeit beléje csepegtetni. Deákkal és Nagy Pállal, Somsichchal és több követekkel is voltam időről időre, de ezek közül egy sem szólt komolyan velünk ifjakkal, tréfáltak és elbeszélétek adomáikat, pedig mi jobb szerettük volna a komolyabb társalgást. Itt alakítottam azon elhírhedett ifjúsági kört, mely miatt Lovassy és társai később bűnhődtek. Vukovics volt tagja, a két Madarász, a két Ormos, Noszlopy, később Pázmándy, és még valami 50 vagy 60 tag, legnagyobb része él még és különös, ezen nevezetes episodja nemzeti mozgalmainknak még most is homályban van burkolva, amit Horváth Mihály erről szól, ez mind a Lovassy ítéletén alapul, és nincs benne egy igaz szó. 1835-ben tettem le a prokatori⁴⁰ vizsgát és 1836-ban Imo⁴¹ májusban indultam el Bécsből Fejérváry bátyámmal Angolországba, egy héttel előbb, mint mikor a királyi fiscus⁴² Eperjesen keresett, hogy elfogjon. Decemberben érkeztünk vissza, engem nem bántottak többé, mert a megyék nagy zajt ütöttek az első elfogatások után. Útközben leírtam németül utazásomat, amely a német közönség által nagyon jól fogadott, később Eötvös felszólítására írtam utazási vázlatokat az Árvízi könyvben,⁴³ mik az által [...] a magyar literatúrában, hogy nem létez más oly nyomtatvány, melyben annyi volna a sajtóhiba, mint abban, olvashatatlan. Haragudtam, hiába, az akkori T[udós] Társaság pedig 1867⁴⁴ ősszel megválasztott levelezőjének,

³⁹ Joggyakornokot.

⁴⁰ Ügyvédi.

⁴¹ Elsején.

⁴² Ügyész.

⁴³ A *Budapesti árvízkönyvet* öt kötetben 1839–1841 között adták ki Pesten. Pulszky írása *Uti vázlatok 1836-ból* címmel az I. kötetben jelent meg, ld. *Budapesti árvízkönyv*, I, Pest, Heckenast, 1839, 67–169.

⁴⁴ Pulszky itt elírta az évszámot, valójában 1837-ben.

mondhattam Schillerrel *Ihm ward eh' er es lebte, das volle Leben gerechnet!*⁴⁵ Sokat járkáltam Pest, Bécs és Eperjes közt, megismerkedtem veletek, Bajzával és Vörösmartyval, Czuczorral és többi barátaiddal. Eötvös Pepivel a legszorosabb barátság fűzött össze, Bécsben nagy befolyással volt rám is Steinbüchl az Antiken Cabinet igazgatója és Böhm a Münzgraveurakademie igazgatója. A vármegyénél aljegyzősködtem, és összeveszttem az alispánnal, mert nem akartam latin felírásokat szerkeszteni, magyarul írtam, ez nagy eretnokség volt Sárosban, végre megegyeztünk és columnaris kitagolom szerkezetben.⁴⁶

1839 Gróf Dessewfy Aurél barátom ellenében megválasztattam országgyűlési követnek. Választásom bonyolódásai igazi regényt képeznek, végre meglett a győzelem 120 özvegyi voks többsége által, nem felejttem azt soha, és most is nők [...] tartok és pártolom a női voksot. Állásom különös volt Pozsonyban, utasításom pecsovics [konzervatív, udvari] volt, én meg liberális, a hallgatóság haragudott reám, hanem akkor írtam az Athenaeumba eszméimet a magyar történet philosophiájához és az Augsburgi Allgemeinéba polémiáimat Báró Zedlitz ellen, és a gyerekek azt találták, hogy „lakat a szájára, toll a kezébe.”⁴⁷ A követek megválasztottak engem a váltótörvényeket szerkesztő bizottságba egy részét a t[ör]v[ény] könyveknek Szentkirályi, a másikat én szerkesztettem, az az Deák vezérlete alatt, kitől logice gondolkodni és amennyire tudok, szabatosan írni tanultam. Minden nap együtt voltunk és megbarátkoztunk, ezen körben kaptam gúnyos nevemet, melyen sokáig ismertek az országban „a lutheránus fiú!”

1840 lettem rendes tagja az Academiának, a nyelvészeti osztályban Jászay ellenében, 1841-ben kimentem Heidelbergbe Mittermayerhez, hogy a büntetőjogot tanulmányozzam, mert az országgyűlés megválasztott a büntető törvény szerkesztésére kiküldött bizottmányba, még az országgyűlés alatt írtam egy röpiratot vagy essayt a Duna szabályozásról, és még előbb Szalay Themisébe egy cikket a pénzről. 41-ben ősszel összeültünk Pesten, s dolgoztunk Deák, Klauzál, Bezerédy, Eötvös Pepi meg én és elvégeztük a büntető törvénykönyv első részét a bűnökről és büntetésekről. Én folyvást közlöttem munkálatunkat fejezetenként, sőt, sokszor óránként Mittermayerrel, ki megjegyzéseit mindig megküldte nekünk, apám akkor halt meg, így készült el munkánk 1840-ben, mely méltán a külföld figyelmét magára vonta.

⁴⁵ Friedrich Schiller idézett sora a *Das Glück* című elégiájából származik, helyesen így szól: „Ihm ist eh' er es lebte, das volle Leben gerechnet!” Az önironikus utalás fiatal életkorára és így a valódi teljesítmény hiányára vonatkozik.

⁴⁶ Pulszky abban egyezett meg az alispánnal, hogy két nyelven intézik a hivatalos levelezést, vagyis minden lapon két columna (oszlop) lesz: egy latin és egy magyar.

⁴⁷ Ez azt jelenti, hogy Pulszky ne szónokoljon az országgyűlésen, mert követként kormánypárti utasítást kapott a megyéjétől, így a szabadelvű reformok ellen kellene beszélnie, ám mint az ellenzékkel tartó gondolkodó, újságíróként szabadon kifejtheti liberális meggyőződését.

Időközben irkáltam az Athenaeumba, a Pesti Hírlapba, mulattam veletek a színházi páholyban, ostábláztam⁴⁸ Vörösmartyval és a színészekkel a Csigánál,⁴⁹ polemizáltam németül Thun Leo gróffal és Kollárral, ki azért a Szlávy Czéra második kiadásában engemet a tót pokolba be is tett, hol máshol már 25 év óta pörzsölnek anélkül, hogy megérezném. 1844 ismét utaztam Olaszországban, 1845-ben megházasodtam, e házasság egyike a legboldogabbaknak volt, melyek csak lehetségesek. Olyannyira összeillettünk, oly magasztos volt szegény feleségem szelleme és oly nemes jelleme, hogy mindazon bajt, mely oly hamar ért, alig éreztük. 1846-ban vettem meg a szécsényi uradalmat. 1847-ben Kossuth kérelmére elvállaltam a Kereskedelmi Társaság elnökségét, akkor, mikor ott más tagok és Batthyány Kázmér lemondott, tudtam, mennyi bajt fog ez okozni, hanem Kossuth becsülete volt ez intézethez kötve, és én szívesen vettem magamra a felelősséget. Előbb írtam még egypár német cikket a Védegylet érdekében, tartottam székfoglaló beszédet az Akadémia nagygyűlésében, az Eperjes Kassai Természetvizsgálók gyülekezetének egyet az opálbányákról, mely addig az egyetlen tudományos értekezés ezen tárgyból az ásványtanban, és firkáltam német és magyar lapokban. 1848-ban Pestre jöttem a forradalom hírére, felküldtek Pozsonyba, hogy protestáljak Szemere illiberális első sajtótörvénye ellen, ott Szemerével és Klauzállal kineveztek (Nyáry nem fogadta el) országos biztosnak, hogy a rendet fenntartsuk, mindaddig, míg a miniszterem be nem érkezik. Székes Fejérvárott zsidóüldözés ütött ki, lementem és megnyugtattam a népet. Kineveztek Kossuth mellé államtitkárnak és a Miniszteri Tanács tollvivőjének, májusban vagy április végén államtitkárnak Bécsben Esterházy mellé, ki megértve a miniszterek szándékát, egészen rám bízta a teendőket és felelősséget. Követ is voltam, akkori tevékenységem a történetíró dolga hosszabb és mélyebben ható, mint hogy itt elmondhatnám. October 5dikén elmozdítottam állásomról, 7ikén Sopronban voltam Batthyánynál, lementem vele Ikervárra, onnét Pestre, honnét a Honvédelmi Bizottmány ismét Bécsbe küldött. October 18dikáig ott maradtam, lementem a parndorfi táborba, Kossuthal a schwechati csatába, vissza Pozsonyba, Pestre, hol a Kereskedelmi Minisztérium teendőivel bíztak meg. Kossuth de[cember] 18-án Görgey táborába küldött, a hó végével Franciaországba és Angolországba.⁵⁰ A határon jan[uar] 6dikán elfogtak Galiczia és Poroszország közt, Bécsben már halálra voltam ítélve, sikerült megszöknöm, Pári[zs]ba. Teleki ott tartóztata egy ideig, úgy Londonba mentem, hol Lord Palmerstonnal sikerült érintkezésbe lépni, mi Szalaynak nem sikerült. Hírlapok útján hatottam a közvéleményre, 14 angol lapba dolgoztam, bureaut⁵¹ alakítottam, hol felügyeletem alatt készültek a cikkek Magyarországról az Observerbe, Examinerbe, Spectatorba, Daily Newsba, Globeba,

⁴⁸ Táblajátékot játszottam.

⁴⁹ Csigá cégéru kisvendéglő, írók, politikusok kedvelt helye a reformkori Pesten.

⁵⁰ Pulszky külföldre távozásához még – a hivatkozott munkák mellett – fontos irodalom KOSÁRY Domokos, *Magyarország és a nemzetközi politika 1848–49-ben*, Bp., MTA Történettudományi Intézet, 1999, 53–54.

⁵¹ Irodát.

Advertiserbe, Sunba és mind a vasárnapi lapokba. Feleségem megjött júniusban, gyermekeim csak szeptemberben menekültek ki, mert még ellenök is ki volt adva az elfogatási parancs. 1851-ben érkezett Kossuth, és vele elmentem Amerikába, honnét 1852 júliusban jöttem vissza Londonba. 1853-ban ismét Amerikába mentem, 1860-ban Olaszországba. Időközben írtam feleségemmel együtt *Memoirs of a Hungarian Lady*, 2 kötet, *Tales and Traditions of Hungary* 3 kötet, *White Red Black* 3 kötet, *The tricolor on the Atlas* 1 kötet – ezen kívül számtalan cikket az angol lapokba és folyóiratokba és az amerikai *Tribun*ba, lefordítottam Eötvös Falu jegyzőjét, előbeszédet írtam Schlesinger könyvéhez és Auerbachéhoz, és szankszrit nyelvet tanultam, a *Philological Society*ban tartottam néhány felolvasást, mert a kormányzó választmányának tagjává választattam, részt vettem az angol nagy szótár tervének kidolgozásában – tollam után itten s a londoni westendi társaságban⁵² is egyenrangú állást vívtam ki magamnak.

1860-ban átköltözökdtm Turinba,⁵³ 1861-ben összevesztem Kossuthal, 1862 lementem Garibaldihoz Szicíliába, kísértem Calabriáig, elfogattam és fogva tartattam Nápolyban, kibocsátottak, mert az angol kormány is követelte. 1863 Florenzbe⁵⁴ mentem. Folyvást leveleztem⁵⁵ a New Yorki Tribunenel, ideiglenesen a *Daily Newssal*, a *Parisii Tempssal*, és az *Opinion Nationale*l. Már Angolországban tartottam archaeológiai felolvasásokat (egy közülük kijött Falkener Museumban), Olaszországban tartottam philologiait olaszul. Lericibe megírtam a mesét a csillagfíróról, boldogul éltünk. 1861-ben írtam a hat cikket a *Pesti Napló*ba, irányt akartam adni, Vukovics pedig protestált, hogy amit írok, azt nem az emigratio nevében írom! Mintha bizony valaha más nevében írtam volna, hogy szavaimnak súlya legyen! Sok bajom volt az emigratióval, sohasem tudták szerepöket felfogni, azt hitték, hogy kívülük nem létez Magyar Ország.

Lejebb históriámat ismered.

Ha el tudtad olvasni leveletem, akkor csakugyan ember vagy.

Isten veled,

barátod Pulszky Ferenc

Jelzet: MTA Könyvtár Kézirattára, M. Ir. Levelezés 4rét 111 f.201–204.

⁵² Már a 19. században is az angol fővárosnak ebben a negyedében lakott a tudományos és a művészeli.

⁵³ Torinóba.

⁵⁴ Firenzébe.

⁵⁵ Értsd: fizetett tudósítóként dolgozott a lapnak.

2. Pulszky Ferenc Toldy Ferencnek, Bécs, 1869. augusztus 18.

Kedves Barátom!

Ma délután ismét nincs ülésünk s van időm e szerint completálom⁵⁶ azon adatokat, melyeket tegnap hozzád intéztem.

Március kezdetén értem 1849-ben Londonba, ott összeköttetésbe léptem Lord Dudley Stuarttal, a lengyelbaráttal s általa Lord Palmerstonnal, az öreg Lansdownei örgróf és miniszter volt legnagyobb pártfogója és családom barátja, megismerkedtem és barátságban éltem Cobdennel, kinél Brighttal sokszor találkoztam, Monckton Milnessel (most Lord Broughton), Lord Rolfefal, ki később mint Lord Cranworth lordkancellár lett, Abbot Lawrencecel, az amerikai követtel, a philanthrop⁵⁷ Peabodyvel, az írók közül Dickenssel, Thackerayal, Heywooddal, Forsterrel, Toulmin Smithttel, az angolszász tudóssal Kemblelel, Granttal, Gliddonnal az amerikai tudóssal, Thorton Hunttal és Lewessel, Decan Milmmannel és a philologiai társaság vezénylő tagjaival, Trench (most püspök), Goldsticker, Key, Furnival, Coleridge, tovább különösen Sir Charley Lyellel, kinél Darwinnal sokszor ebédeltem, az öreg Hornerrel, Babbageel, és Isten tudja hány celebritással, kiket itt nem igen ismernek, szóval az intellectualis Londonnal.

Amerikába 1851-ben novemberben mentem először Kossuthtal, New Yorkba, Philadelphiába, Washingtonba, Baltimoreba, Pittsburgbe, Cincinnatiba, St. Louisba, Indianapolisba, New Orleansba s vissza Alabamának Charlestonnak, Wilmingtonnak, Richmondnak Washingtonba. Onnét New Yorkkal a Niagara zuhataghoz s innét Massachusettsbe, hol Bostonba egy darabig időztem, Ticknor, Prescott, Longfellow, Agassiz, Sparcks, Howe és a két Sumner köreiben. Júliusban 1852-ben jöttünk vissza. 1853-ban februárban ismét politikai missioba⁵⁸ mentem Washingtonba, Seward a későbbi miniszternél, jó barátomnál laktam egy hónapig, május kezdetén jöttem vissza.

Olaszországban sokat voltam Cavourral, Ricasolival, többször látogattam meg Caprerában Garibaldit, ki ismét Turinban néhányszor meglátogatott, Mordini volt barátom a mostani miniszter Frappolli, a szabadkőművesek nagymestere, Dall Ongaro a költő, Ussi a festészet, Fiorelli a pompeji ásatások igazgatója, Dr. Schiff a nagy physiolog, Dr. Moleschott, Dolfi a híres florenczi pék, Mancini és Matteucci exminiszterek az öreg Poerio, Guerazzi a híres regényíró követ és volt dictator, Ferrari a lángeszű történetíró és különösen Adolphus Trollope az angol író. Találkoztam Leverrel a regényíróval, Powersel a szobrással, más a Garibaldinus celebritásokkal. Angol Országban Mazzinival és Urquharttal sokat voltam és leveleztem. Egy ebédet sohasem felejték el ottan. 1854. feb[ruár] 24dikén Washington születésnapján Buchanan volt jelen, Kossuth, Ledru Rollin, Mazzini, Herzen

⁵⁶ Kiegészítem.

⁵⁷ Emberbarát.

⁵⁸ Küldetésbe.

az orosz, Gróf Worcel a lengyel, Garibaldi, Sickles az amerikai tábornok, Orsini én és Ihász ezredes. Hidd el életem olyan volt, mint az ezeregy éjnek bármely regénye.

Isten veled barátod

Pulszky Ferenc

Jelzet: MTA Könyvtár Kézirattára, M. Ir. Levelezés 4rét 111 f.200

3. Pulszky Ferenc Toldy Ferencnek, Pest, 1869. augusztus 21.

Kedves Barátom!

Tegnap vettem leveledet, nem felelhettem mert magamnak is le kellett jönnöm Pestre. Holnap visszamegyek, nem tudom találkozhatunk-e ma, ugyanezért írok, levelem bizonyára megtalál.

Ami a személyes ügyedet illeti, a befolyásos urak közül csak Weissl d[okto]rt ismerem, hétfőn fel fogom keresni és ajánlani foglak, amint csak telik tőlem.

Mínők ezek az „eszmék”, miket most harminc éve írtam ezt bizony mostan nem tudom.⁵⁹ Hiszen, hogy az irány nem tiszta, hiszen, hogy itten oly nyelvészeti igazítás is szükséges, azolta hogy megírtam nem néztem utánok, tégy velők amit akarsz, „carte blancheod”⁶⁰ van e tekintetben, megtiszteltetésnek veszem, ha felhasználod, igazítod, jegyzeteket írsz hozzájuk, szóval úgy bánhatsz velők, a mint célszerűnek látod. Félek, hogy a nézetek elavultak, és mi 30 év előtt érdekes volt, alig lehet érdekes jelenleg. Kérdéseidre egyenként sorban felelek.

1839-ben választattam meg először követnek Sáros v[ár]megyéből, 1848-ban a szécsényi kerületből, 1861-ben a szécsényi kerület ismét megválasztott képviselőjéül, én Vaytól *salvus conductus*⁶¹ kértem, feleletül a német minisztérium határozatát kaptam a követség útján, hogy visszamentemnek minden lehető következéseit magamnak tulajdonítsam. 1867-ben tavasszal Szentes városa tisztelt meg egyhangú megválasztással, 1869-ben roppant pártharc után győzelmesen kivívtam a képviselőiséget Szécsényben, régi kerületemben. Tagja voltam a múlt o[rszág]gyűlésen s vagyok most a finanszbizottságnak és delegationnak, ebben mindjárt a külügyi alválasztmányba soroztak, két ízben mint előadót, jelenleg mint elnököt.

Gyűjteményem története a következő: Gyermekségemtől fogva nagyon érdekelt a görög és római történet, és különösen a művészet története. Fejérváry Gábor bátyám 1831-ben jött Eperjesre, kibérelte volt 15 évre a vörösvágási opálbányákat, könyvtárában találtam Winckelmann és Visconti munkáit s azokat szorgalmasan

⁵⁹ Pulszky itt az *Athenaeumban*, 1838–1839-ben megjelent *Eszmék Magyarország történetének philosophiájához* című tanulmányára utal, amelyből egy részletet közölt Toldy irodalmi olvasókönyvében.

⁶⁰ Szabad rendelkezésed.

⁶¹ Oltalomlevelet.

tanulmányoztam. 1833-ban olaszországi utunkban bátyám észrevette, hogy a régiségek különösen érdekeltek s maga régóta is gyűjtő lévén, választásom szerint több ércszobrocskát s díszedényt s ... (?) vett, melyek jelenleg a British Museum-ban Londonban, a Louvrebán, s a Bibliotheque Imperialeban találtak helyet. Millingen, Gerhard, Bunsen, Thiersch (Frigyes) karoltak fel engem, a fiatal magyar gyerek Rómában Münchenben úgy fogadtatott, mint ritkán a meglett ember. 1834-ben Gróf Wiczay gemmái voltak áruba bocsátva, Fejérváry megvett belőle valami ötvenet Steinbüchel, Böhm és magam választása szerint. 1833diki és 1844iki utunkban ismét sokat vásároltunk, Rollen, a párizsi régiségárus, Migliarini, a flórenci gyűjtemények igazgatója, Zahn, a porosz tudós Pompejiben, Böhm Bécsben folyvást gyűjtöttek számunkra, míg végtére Európában egyik a legnevezetesebb privátgyűjteményévé lett, Dr. Emilio Braun 1852-ben a *Bulletino dell' Instituto Archeologicoban* részletesen leírta, szegény Fejérváry már meghalt volt 1851-ben. A gyűjtemény Londonba jött, ott kiállítottam 1853-ban az *Archeological Society* termeiben, Henszlmann írta a rövid catalogusát.⁶² 1860-ban Olaszországban vittem a gyűjteményt, melyet Londonban és Olaszországban ismét tetemesen szaporítottam, a középkori tárgyak ki voltak állítva Flórenzbén a *Bargello* termeiben. Az elefántcsontvésmények gyűjteményét, 100 darabot, még 1856-ban megvette Mayer kereskedő Liverpoolban 20.000 forinton, úgy hallom a város museumának ajándékozta, ezekhez írtam én egy *catalogue raisonné*⁶³ angolul, melynek tudományos bene nota, ha jól emlékezem címe ez volt: *The ivories at the Fejérváry collection*.⁶⁴ 1868-ban tavasszal kiállítottam a gyűjteményt Pesten és eladtam Philipp régiségárusnak Londonba 7700 angol fontért. A vevő májusban Párizsban elárvereztette, s én, nem tudván egészen megválni azon műkincsektől, melyekhez 33 éve életemnek kötve volt, 1400 angol fontért visszavettem az árverésnél némelyeket a legérdekesebb tárgyak közül, köztök a Grimani díszedényt mely minden görög díszedények közt a legszebb (8000 frankért). Az árverésnél ismét egy rövid catalogusa készült ezen gyűjteménynek, magam írtam, de ez nem vétethetik literarici tudományos munkának.⁶⁵ Ez a gyűjteményem históriája.

Megemlítetted, hogy midőn hazámba visszajöttem, az Akadémiának ajándékoztam archaeológiai könyvtáramat körülbelül 1000 kötetet, köztök a legrágább kiadásokat, mint Lord Kingsborough *Antiquities of Mexicóját*, melynek ára 400 font. Az egész ajándék megért legalább 10000 forintot.

S most jövök életem legszomorúbb epizódjához. Kívánod, hogy megírjam, megteszem, ámbár reszket tollam, ha visszagondolok. Feleségem már 1862-ben visszakapta elkobzott jószágait, sőt, az enyéimet is. Májusban 1866 Magyar-

⁶² Az említett katalógus: HENSZLMANN, E., *Catalogue of the Collection of the Monuments of Art formed by the late Gabriel Fejérváry of Hungary*, London, 1853.

⁶³ Kritikai katalógust.

⁶⁴ PULSZKY, Francis, *Catalogue of the Fejérváry Ivories, in the Museum of Joseph Mayer... preceded by an Essay on antique Ivories*, Liverpool, 1856.

⁶⁵ *Pulszky Ferencz műgyűjteményének jegyzéke*, Pest, 1868.

országba ment leányival és egyik fiammal. A háború kiütött, a posta és telegraph közlekedés megakadt, levelet kaptam, hogy leányom nem igen jól érzi magát, harmadnapra távsürgönyt Gróf Mensdorf külügyminiszter és Majlatt György, hogy őfelsége megtudta súlyosan beteg leányom kívánságát, hogy apját megláthassa, megengedi nekem, hogy e célból haza mehessek. Eötvös Pepi eszközölte volt ki ezt a sanctioból adott passzust.⁶⁶ Visszajöttem fiammal, Gáborral, s amikor szept[ember] 6-án megérkeztem, halva találtam leányomat és feleségemet. Eltemettem őket, és felmentem Bécsbe, hogy vegyem őfelsége parancsát, miután a sors megghiúsította a jótéteményt és jelenlétemnek tovább semmi oka nem volt, s míg fent voltam, megbetegedett Gábor fiam, és két héttel anya és húga után ő is meghalt. Őfelsége megsajnálta, és októberben, 8-kán magánkihallgatásban maga kínált meg feltétlen amnesztiával a legszívélyesebb szavakban.

Így kerültem vissza a hazába. Jóságaim visszaadattak, feleségeméi gyermekeim birtokában vannak. Voltam még életemben az Eperjesi Collegium inspectora és a nógrádi esperességé is, ez mind megszűnt 1848-ban.

Isten veled

Barátod Pulszky Ferenc

Jelzet: MTA Könyvtár Kézirattára, M. Ir. Levelezés 4rét 111 f.205–207.

4. Pulszky Ferenc Toldy Ferencnek, Pest, 1869. augusztus 21.

Kedves Barátom!

Magad nyitottad meg a gátat, ne csodálkozzál, ha az megeredt és elborítással fenyeget. Brockhaus Conversationslexiconjában,⁶⁷ és utána Vapereauban⁶⁸ hol nem tudom ki volt, ki biographiákat megírta, van egynéhány hiba melyet ki kell igazítanom.

Atyám 1841-ben holt meg, midőn már meglett ember voltam, tehát nem igaz, hogy árva maradtam és Fejérváry nevelt. Feleségem nem 1815-ben, hanem 1819-ben született. Anyósom sokszor leszidott, hogy ezen hibás tételt soha ki nem igazítottam, mert nagyon nehezteli még most is, hogy nyomtatva van, miként már 1815-ben férjnél lett volna, sőt, anya is lehetett volna, pedig még most is, 72. évé-

⁶⁶ Meghatározott céllal kibocsátott útlevelet.

⁶⁷ Friedrich Arnold Brockhaus (1772–1823) lipcsei könyvkiadó, az egyik legismertebb német enciklopédia megjelentetője. Az említett szócikket ld. *Allgemeine deutsche Real-Encyklopädie für die gebildeten Stände. Conversations-Lexikon*, elfte, umgearbeitete, verbesserte und vermehrte Auflage, Bd. 12, Leipzig, Brockhaus, 1867, 168–169. Az 1878-as kiadásban már ki van javítva Pulszky Terézia születésének időpontja.

⁶⁸ Louis Gustave Vapereau (1819–1906) francia szótáríró, az említett szócikket ld. *Dictionnaire universel des contemporains...*, Duxieme édition, Paris, Hachette, 1861, 1431. Pulszky Terézia itt külön szócikkben szerepel, 1815-ös születési dátummal.

ben, fiatal akarna lenni. Nem említém, hogy 1831 és 1841 közt sokat foglalkoztam az opálbányákkal s bányászattal; hogy 1844-ben Olaszországot Böhm Dániel hazánkfia társaságában nagybátyámmal ismét meglátogattam kizárólag művészettörténelmi tekintetekből; hogy Angolhonban archaeológiai felolvasásokat többször tartottam; hogy első látogatásomnál Bostonban felszólítottak, hogy a történelmi cathedrát az amerikai Cambridgben fogadjam el, mely épen akkor megürült és a massachusettsi törvényhozói kinevezésétől függ; hogy visszaérkeztem olta industrialis vállalatokkal is foglalkozom, hogy az ellenzék gyűlöletének azért lettem tárgyává, mivel Kossuth levelére Deákhhoz mellyel a koronázás előtt lecsillapodott kedélyek ismét feligazgattattak, tüstént és némi sikerrel feleltem (ez 1868-ban) – hogy jelenleg a jövedelmi adó tárgyában működő miniszterialis enquetenél⁶⁹ is elnökösködöm, ez azonban alig érdemes hogy megemlítsék. Sokkal többet fogtam életemben, mint hogy bármely egyes szakban kitűnőt tettem volna, polyglott íróvá lettem, német, angol, francia, olasz, a magyar mellett, és így elrontottam irányomat, meg van rajta a cosmopolitan zamat. Előre tettem a magyar eredetiséget. Tovább éltem külföldön, mint hogy el nem idegenedtem volna a hazában, sőt még 1848-ban is Bécsben volt működésem színhelye, nem Pest, és így alig ismerik itt (még Horváth Mihály sem), mit tettem ottan. Egészében véve mondhatom életemről, kivívtam mindig a „succes d'estime”-et,⁷⁰ az okos emberek méltánylatát, de többet soha sem; most is szükségesnek tartanak kortársaim közéletiekben, de aligha szeretnek. Az ifjabb nemzedék inkább ragaszkodik hozzám, és evvel megelégszem.

Látod, hogy ismerem helyemet s meg nem haragszom, ha Te is a teljes igazságot kimondod felőlem.

Isten veled

barátod Pulszky F.

Ezzel aztán végképp bezárom autobiographiai leveleim hosszú sorát.

Jelzet: MTA Könyvtár Kézirattára, M. Ir. Levelezés 4rét 111 f.208.

Pulszky Ferenc leveleiben előforduló nevek mutatója

Agassiz, Louis (1807–1873) svájci születésű amerikai tudós, a paleontológia, a glaciológia és a geológia alapító atyjának tekintett természettudós

Auerbach, Berthold (1812–1882) német zsidó költő és író

Babbage, Charles (1791–1871) angol matematikus, az első (be nem fejezett) számítógép alkotója

Bajza József (1804–1858) költő, kritikus, publicista, a Magyar Tudományos Akadémia tagja

⁶⁹ Vizsgálóbizottságban.

⁷⁰ Sikert és megbecsültséget.

Batthyány Kázmér gróf (1807–1854) főrendi liberális politikus, a Szemere-kormány tagjaként Magyarország első külügyminisztere

Batthyány Lajos gróf (1807–1849), a főrendi ház tagja, Magyarország első miniszterelnöke

Bezerédj István (1796–1856) politikus, szónok, a „magyar Démoszthenésznek” is nevezték

Böhm, Joseph Daniel (1794–1865), Szepességben született és Bécsben letelepedett vésnök, műértő, műgyűjtő

Braun, Emil (1809–1856) német régész, a római Instituto di Corrispondenza Archeologica első titkára

Bright, John (1811–1889) brit liberális politikus, korának legnagyobb hatású szónoka

Buchanan, James (1791–1868) amerikai ügyvéd és politikus, 1857 és 1861 között az Egyesült Államok 15. elnöke

Bunsen, Christian Karl Josias von (1791–1860) porosz diplomata, tudós, követ a Szent-széknél, a Deutsches Archäologisches Institut egyik alapítója

Cavour, Camillo Benso di, Cavour grófja (1810–1861) olasz politikus, az egységes Olaszország létrehozója, az Olasz Királyság első miniszterelnöke

Cobden, Richard (1804–1865) angol gyártulajdonos, liberális képviselő, a magyar ügy támogatója

Coleridge, Herbert (1830–1861) az angol költő, Samuel Taylor Coleridge unokája, lexikográfus

Czuczor Gergely (1800–1866) bencés szerzetes, költő. Nevéhez fűződik az első tudományos igényű megírt egynyelvű értelmező szótár, *A magyar nyelv szótára*, a „Czuczor–Fogarasi”

Darwin, Charles (1809–1882) angol természettudós, a biológiai evolúció egyik úttörője

Deák Ferenc (1803–1876) jogász, politikus, országgyűlési képviselő, államférfi

Dickens, Charles (1812–1870) angol író, nyelvművelő

Dolfi, Giuseppe (1818–1869) firenzei pék, szabadkőműves nagymester

Dunay Imre (1768–1838) a Miskolci Evangélikus Gimnázium tanára

Eötvös József báró (1813–1871) jogász, író, politikus, államférfi

Esterházy Pál Antal herceg (1786–1866), diplomata, a király személye körüli miniszter

Fejérváry Gábor (1780–1851) Pulszky Ferenc nagybátyja, műkedvelő gyűjtő

Fejérváry Károly (1743–1794) Pulszky Ferenc anyai nagyapja, jelentős műgyűjtő

Ferrari, Giuseppe (1812–1876) olasz filozófus, történész, politikus

Fiorelli, Giuseppe (1823–1896) régész, a pompeji ásatásokat vezette 1845 és 1849 között

Forster, John (1812–1876) angol életrajzíró, kritikus, a *The Examiner* és más folyóiratok szerkesztője

Frapolli, Lodovico (1815–1878) olasz politikus, tábornok, az 1860-as években az olasz szabadkőművesség legjelentősebb vezetőinek egyike

Furnivall, Frederick James (1825–1910) angol filológus, a *New English Dictionary* egyik legfontosabb szerzője

Garibaldi, Giuseppe (1807–1882) szabadságharcos, Olaszország nemzeti hőse, az egységes Olaszorszáért harcoló hadsereg egyik vezére

- Gerhard, Eduard (1795–1867) német régész
- Gliddon, George (1809–1857) angol származású amerikai egyiptológus, amerikai konzul Egyiptomban
- Goldstücker, Theodor (1821–1872) német-zsidó származású tudós, a University College London szanszkritprofesszora
- Görgei Artúr (1818–1916) 1848–49-es honvédtábornok, hadügyminiszter, a honvédsereg fővezére
- Grant, James (1802–1879) brit újságíró, szerkesztő, a magyar ügy pártfogója
- Greguss Mihály (1793–1838) az eperjesi evangélikus kollégium tanára, író, fiai, Ágost és Gyula, Pulszky Ferenc tanuló társai voltak
- Guerazzi, Francesco Domenico (1804–1873) livornói liberális politikus, történelmi regényeiről ismert író
- Hayward, Abraham (1802–1884) angol jogász, Goethe *Faustjának* fordítója
- Henszlmann Imre (1813–1888) művészettörténész, építész, író, orvos, Pulszky Ferenc barátja
- Herzen, Alexander Ivanovich (1812–1870) menekült orosz író, „az orosz szocializmus atyja”
- Horner, Leonard (1785–1864) skót kereskedő és geológus, az Edinburgh Academy alapítója, Pulszky baráti körének tagja
- Horváth Mihály (1809–1878) történész, Csanád címzetes püspöke, a szabadságharc után emigrálni kényszerült, 1867-ben tért vissza Magyarországra
- Howe, Samuel Gridley (1801–1876) amerikai orvos, gyógypedagógus, a bostoni Perkins Vakok Intézetének alapítója
- Hunt, Thorton Leigh (1810–1873) a *The Daily Telegraph* című brit napilap első szerkesztője
- Ihász Dániel (1813–1881) honvéd alezredes, az emigrációban Kossuth legközelebbi barátja és munkatársa, 1859-ben az észak-itáliai magyar légió parancsnoka
- Jankovich Miklós (1772–1846) a 19. század egyik legjelentősebb gyűjtője, gyűjteményét a magyar állam megvásárolta 1836-ban
- Jászay Pál (1809–1852) történész, jogász, Teleki József gróf titkára
- Jorio, Andrea de (1769–1851) olasz tudós, antikvárius, a nápolyi katedrális kanonokja
- Kazinczy Gábor (1818–1864) író, műfordító, országgyűlési képviselő
- Kemble, John Mitchell (1807–1857) angol régész-történész
- Key, Thomas Hewitt (1799–1875) angol tudós, a latin nyelv tanára
- Kingsborough, Edward King (1795–1837) ír lord, gyűjtő
- Klauzál Gábor (1804–1866) liberális politikus, ügyvéd, ipari és kereskedelmi miniszter
- Kollár, Ján (1793–1852) szlovák tudós, költő, a pánszlávizmus képviselője
- Kossuth Lajos (1802–1894) országgyűlési képviselő, liberális politikus, a Honvédelmi Bizottmány elnöke, pénzügyminiszter, államférfi
- Kölcsey Ferenc (1790–1838) országgyűlési képviselő, a nemzeti liberális ellenzék egyik vezére és programadó politikusa, költő

Lawrence, Abbott (1792–1855) amerikai textilipari üzletember, majd az Egyesült Államok követe az Egyesült Királyságban 1849 és 1852 között

Lever, Charles James (1806–1872) ír származású író

Lewes, George Henry (1817–1878) angol író, hírnevét Goethe életrajzának köszönheti

Longfellow, Henry Wadsworth (1807–1882) amerikai költő, az *Isteni színjáték* első fordítója

Lovassy László (1815–1892) jogász, az országgyűlési ifjak egyik vezére az 1832–1836-os országgyűlésen, a szervezkedésért súlyos börtönbüntetéssel sújtották

Lyell, Charles (1797–1875) skót geológus, az első modern geológiai mű szerzője, Pulszky londoni baráti körének tagja

Madarász József (1814–1915) politikus, az 1832–1836-os rendi országgyűlésen országgyűlési követ, 1848-tól országgyűlési képviselő

Madarász László (1811–1909) politikus, a reformellenzék tagja, az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc során az Országos Honvédelmi Bizottmány „rendőrminisztere”

Majláth György gróf (1818–1883) politikus, 1865–1867 között udvari kancellár

Mancini, Pasquale (1817–1888) olasz jogtudós és politikus, 1862-ben közoktatási, majd 1872-ben igazságügyi miniszter

Matteucci, Carlo (1811–1868) olasz fizikus, neurofiziológus, 1862-től oktatási miniszter
Mayer, Joseph (1803–1886) kereskedő, műgyűjtő

Mazzini, Giuseppe (1805–1872) olasz filozófus, politikus, szabadságharcos és forradalmár, az Ifjú Olaszország (Giovine Italia) nevű mozgalom alapítója

Mensdorff-Pouilly, Alexander Konstantin Albrecht von, herceg (1813–1871) politikus, 1864–1866 között osztrák külügyminiszter

Migliarini, Arcangelo Michele (1779–1865) firenzei festő, antikvárius

Millingen, James (1774–1845) brit régész és numizmata

Milman, Henry Hart (1791–1868) angol történész, a Szent Pál-katedrális dékánja

Milnes, Richard Monckton (1809–1885) angol költő, politikus

Mittermaier, Carl Joseph Anton (1787–1867) német liberális politikus, jogász, a heidelbergi egyetem tudós tanára

Moleschott, Jacob (1822–1893) holland fiziológus és dietetikus író

Mordini, Antonio (1819–1902) olasz hazafi, jogász, 1872 és 1876 között Nápoly prefektusa

Nagy Pál (1777–1857) politikus, országgyűlési képviselő

Noszlopy Gáspár (1820–1853) ügyvéd, szolgabíró, majd honvédőrnagy, Kossuth szerint a „19. század legbátrabb embere”. 1853-ban forradalmi szervezkedés miatt kivégezték

Nyáry Pál (1805–1871) liberális politikus, országgyűlési képviselő, az Országos Honvédelmi Bizottmány tagja

Ongaro, Francesco Dall (1808–1873) olasz költő, drámaíró, politikus, Garibaldi hadsegéde

Ormos Zsigmond (1813–1894) politikus, író, műgyűjtő, a temesvári múzeum alapítója.

Fivére Ormos Sándor (1815–?) országgyűlési képviselő

Orsini, Felice (1819–1858) olasz forradalmár

- Palmerston, Henry John Temple (1784–1865) brit diplomata, államférfi, 1830–1851 között megszákításokkal külügyminiszter, majd Nagy-Britannia miniszterelnöke
- Pázmány Dénes (1816–1856) politikus, a mérsékelt liberális ellenzék egyik vezetője
- Peabody, George (1795–1869) amerikai üzletember, a modern filantrópia megalapítója
- Petty-Fitzmaurice, Henry Thomas (1816–1866) brit politikus, parlamenti képviselő, a brit külügyminiszter szakértője
- Poerio, Carlo (1803–1867) olasz költő, politikus
- Powers, Hiram (1805–1873) Firenzében élő amerikai neoklasszicista szobrász
- Prescott, William Hickling (1796–1859) amerikai jogász, író
- Ricasoli, Bettino báró (1809–1880) olasz politikus, Toscana főkormányzója, Cavour halála után Olaszország miniszterelnöke
- Rolfe, Robert Monsey (1790–1868) brit ügyvéd és liberális politikus, kétszer is Nagy-Britannia lordkancellárja
- Rollin, Alexandre-Auguste Ledru (1807–1874) francia ügyvéd, politikus, 1849-ben Angliába menekült, 1870-ben térhetett haza
- Rollin, Charles-Louis – párizsi antikvárius
- Schiff, Moritz (1823–1896) német fiziológus, a Pulszky család orvosa
- Schiller, Friedrich (1759–1805) német költő, filozófus
- Schlesinger, Max (1822–1881) orvos, újságíró, 1849-ben Londonba emigrált
- Seward, William Henry (1801–1872) 1861–1869 között az Egyesült Államok külügyminisztere
- Sickles, Daniel Edgar (1819–1914) amerikai politikus, tábornok
- Sparks, Jared (1789–1866) amerikai unitárius történész, 1849–1853 között a Harvard College elnöke
- Steinbüchel, Anton von (1790–1883) osztrák régész, numizmata, a bécsi császári Münz- und Antiquitätenkabinett igazgatója
- Stuart, Lord Dudley Coutts (1803–1854) brit liberális politikus, a lengyel és magyar ügyek támogatója
- Sumner, Charles (1811–1874) amerikai politikus, Massachusetts szenátora, a rabszolgaellenes szárny vezetője
- Sumner, George (1817–1863) antikvárius
- Szalay László (1813–1864) jogász, publicista
- Szemere Bertalan (1812–1869) politikus, országgyűlési képviselő, a Szemere-kormány belügyminisztere
- Szentkirályi Móric (1807–1882) országgyűlési képviselő, orvos, liberális politikus
- Teleki László gróf (1811–1861) főrendi liberális politikus, író, Kossuth Lajos által kinevezett párizsi követ.
- Thackerey, William Makepeace (1811–1863) angol író
- Thun-Hohenstein, Leo von gróf (1811–1888) osztrák politikus, vallás- és közoktatásügyi miniszter, író
- Ticknor, George (1791–1871) amerikai akadémikus, irodalomtörténész

- Tiersch, Friedrich (1784–1860) müncheni filológus
- Toulmin Smith, Joshua (1816–1869) brit ügyvéd és helytörténész-régész, a magyar ügy támogatója
- Trench, Richard Chenevix (1807–1886) anglikán püspök, író, költő
- Trollope, Thomas Adolphus (1810–1892) Firenzében élő angol író
- Urquhart, David (1805–1877) skót diplomata, író és politikus
- Ussi, Stefano (1822–1901) firenzei festő, egyiptomi és marokkói útjai számos festményének volt tárgya
- Vay Miklós báró (1802–1894) politikus, főispán, református főgondnok
- Viczay Mihály gróf (1756–1831) gyűjtő, amatőr numizmata
- Visconti, Ennius Quirinus (1751–1818) olasz régész és antikvárius
- Vörösmarty Mihály (1800–1855) ügyvéd, költő
- Vukovics Sebő (1811–1872) a reformkori liberális ellenzék tagja, országgyűlési képviselő, a Szemere-kormány igazságügy-minisztere
- Winckelmann, Johann Joachim (1717–1768) német művészettörténész és régész
- Worcel, Stanisław (1799–1857) menekült lengyel politikus és publicista, Kossuth barátja
- Zahn, Wilhelm Johann Karl (1800–1821) német építész, a színes litográfia úttörője
- Zedlitz, Joseph Christian von báró (1790–1862) német költő, tisztviseelő, az *Augsburger Allgemeine Zeitung* tudósítója

Pócsi, Emese – Viskolcz, Noémi

„Believe me, my life has been like any novel of a thousand and one nights”
Autobiographical letters of Ferenc Pulszky from 1869

The autobiographical writings of Ferenc Pulszky (1814–1897), director of the Hungarian National Museum, entitled *My Life and My Age*, were published between 1880 and 1882. His autobiographical reflections, however, were written even earlier, and of particular interest are the four unpublished letters – found in the Manuscript Archives of the Hungarian Academy of Sciences – written in 1869, the year of his appointment as museum director. The letters were addressed to his friend, the literary historian Ferenc Toldy, who was collecting biographical data for a work. In the first letter, Pulszky summarised his life, in the second his foreign contacts, and in the third the history of his collection. In the fourth letter, he answered Toldy’s questions. The letters are of considerable value as sources and can be seen as a foreword to his memoirs, which, in addition to highlighting and condensing their essence, also contain new information.

Keywords: 19th century, autobiographical letters, Francis Pulszky, director, Hungarian National Museum, Francis Toldy.